

WYROK

W IMIENIU RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ

Dnia 4 grudnia 2014 r.

Sąd Apelacyjny w Krakowie – Wydział I Cywilny

w składzie:

Przewodniczący:	SSA Krzysztof Sobierajski
Sędziowie:	SSA Anna Kowacz-Braun (spr.) SSA Marek Boniecki
Protokolant:	sekr.sądowy Katarzyna Rogowska

po rozpoznaniu w dniu 4 grudnia 2014 r. w Krakowie na rozprawie

sprawy z powództwa A. P. i B. S.

przeciwko S. P.

o zachówek

na skutek apelacji pozwanej

od wyroku Sądu Okręgowego w Kielcach

z dnia 28 kwietnia 2014 r. sygn. akt I C 996/11

1. zmienia zaskarżony wyrok i nadaje mu treść:

„I. zasądza od pozwanej S. P. na rzecz powódki B. S. kwotę 1 816,60 zł (jeden tysiąc osiemset szesnaście złotych 60/100) z ustawowymi odsetkami od dnia 18 lutego 2014 r.;

II. oddala powództwo B. S. w pozostałej części, a powództwo A. P. w całości;

III. zasądza od powódek A. P. i B. S. na rzecz pozwanej S. P. po 3 608,50 zł (trzy tysiące sześćset osiem złotych 50/100) tytułem zwrotu kosztów procesu;

IV. odstępuje od obciążenia powódek kosztami sądowymi.”

2. oddala apelację w pozostałej części;

3. odstępuje od obciążenia powódek kosztami postępowania apelacyjnego.

UZASADNIENIE

wyroku Sądu Apelacyjnego

z dnia 4 grudnia 2014 r.

Pozwami złożonymi w dniu 14 kwietnia 2011 r. powódka A. P. w sprawie I C 996/11 oraz B. S. w sprawie I C 997/11 domagały się w sporze przeciwko pozwanej S. P. zasądzenia odpowiednio kwoty 496.000 zł i kwoty 355.500 zł z tytułu zachowku. Postanowieniem z dnia 9 czerwca 2011 r. (I C 997/11) sprawy zostały połączone do wspólnego rozpoznania.

Powódki wskazywały, iż odziedziczyły na mocy ustawy po ¼ spadku po ich zmarłym ojcu T. P.. Głównym składnikiem do obliczenia masy spadku powinno być gospodarstwo rolne, które wraz z zabudowaniami, aktem notarialnym z 18 lipca 2001 r. darowane zostało przez spadkodawcę i jego żonę (matkę powódek) jego synowi W. P. i jego żonie S. P..

Pozwana S. P. nie uznała powództwa.

Wyrokiem wstępnym z dnia 23 września 2011 r. Sąd Okręgowy w Kielcach uznał za usprawiedliwione co do zasady roszczenie powódek w szczególności co do wliczenia wartości przedmiotowego gospodarstwa rolnego do wartości spadku w celu ustalenia należnego zachowku.

W dniu 19 stycznia 2012 r. Sąd Apelacyjny w Krakowie oddalił apelację pozwanej od powyższego wyroku. Sąd Apelacyjny podzielił stanowisko Sądu I instancji, że podstawą prawną przeniesienia własności gospodarstwa rolnego ze strony spadkodawcy na rzecz pozwanej i jej męża była umowa darowizny, a nie umowa unormowana w art. 84 i 85 ustawy z dnia 20 grudnia 1990 roku o ubezpieczeniu społecznym rolników.

Wyrokiem z dnia 28 kwietnia 2014 r. Sąd Okręgowy zasądził od S. P. na rzecz A. P. kwotę 124.670,73 zł z ustawowymi odsetkami od 18 lutego 2014 r.; zasądził od S. P. na rzecz B. S. kwotę 45.555,55 zł z ustawowymi odsetkami od 18 lutego 2014 r.; oddalił powództwa w pozostałej części; zasądził od A. P. i B. S. na rzecz S. P. po 2.165 zł od każdej z nich tytułem kosztów zastępstwa adwokackiego pozostałych po zarachowaniu kosztów przynależnych pełnomocnikowi powódek; pobrał z zasądzonych na rzecz powódek A. P. i B. S. roszczeń na rzecz Skarbu Państwa – Sądu Okręgowego w Kielcach kwotę po 3.000 zł od każdej z nich tytułem części nieuiszczonej opłaty sądowej nieobciążającej przeciwniczkę procesową oraz po 2.030,50 zł od każdej z nich tytułem części kosztów opinii biegłego; pobrał od S. P. na rzecz Skarbu Państwa – Sądu Okręgowego w Kielcach kwotę 8.511,30 zł tytułem części niepobranej opłaty sądowej nieobciążającej przeciwniczki procesowej;

Orzeczenie to Sąd Okręgowy poprzedził następującymi ustaleniami:

W dniu 25 września 1990 r. w K. przed notariuszem W. E. sporządzony został akt notarialny, na mocy którego T. P. oświadczył, iż należącą do niego nieruchomości – działkę nr (...) położoną w K. gm. S., pow. 900 m² darowuje córce B. S. i jej mężowi R. S., na zasadzie wspólności majątkowej małżeńskiej zaś B. i R. małżonkowie S. oświadczyli, że darowiznę tę przyjmują. Wartość tejże działki według stanu z dnia darowizny a według cen z chwili obecnej wynosi 95.895 zł.

W dniu 18 lipca 2001 r. w K. przed notariuszem A. B. sporządzony został akt notarialny umowy darowizny. Na mocy tej umowy T. i G. małżonkowie P. oświadczyli, że należące do nich gospodarstwo rolne położone we wsi K. gm. S. o pow. 5,56 ha, składające się z działek nr (...), wraz z zabudowaniami tj. domem mieszkalnym murowanym, piętrowym o pow. użytkowej 220 m² 10 izbowym, oborą murowaną z kamienia, stodołą murowaną oraz wiatą, oborą i garażem murowanym z pustaków, darują na rzecz swojego syna i synowej – W. i S. małżonków P., na ich majątek wspólny, a obdarowani oświadczyli, że darowiznę przyjmują i nabycia dokonują na zasadach wspólności majątkowej małżeńskiej. W tej samej umowie W. i S. P., ustanowili na rzecz T. i G. P. prawo służebności osobistej, polegającej na zamieszkiwaniu w połowie opisanego domu mieszkalnego, wraz prawem korzystania ze wspólnych urządzeń domu, prawie korzystania w miarę potrzeby z pomieszczeń w budynkach gospodarczych, prawie użytkowania kuchni letniej i garażu oraz działki

o pow. 20 arów. Prawo zamieszkiwania w połowie domu mieszkalnego ustanowione zostało również na rzecz A. P.. Ustanowienie na rzecz wszystkich uprawnionych zostało dokonane nieodpłatnie i dożywotnio.

Wartość poszczególnych składników gospodarstwa rolnego darowanego W. i S. P. według cen aktualnych, a przy stanie zabudowy z lipca 2001 r. przedstawia się następująco. Wartość budynku mieszkalnego położonego w miejscowości (...) na działce (...), wynosi 221.148,75 zł. Wartość gruntu budowlanego działki nr (...) o powierzchni 2.420 m² wynosi 240.523,80 zł. Wartość części rolnej działki nr (...) o powierzchni 0,9680 ha wynosi 27.110,78 zł. Łączna wartość działki nr (...) wynosi zatem 488.783,33 zł. Wartość działki nr (...) wynosi 43.177,46 zł. Wartość działki nr (...) w części budowlanej wynosi 1.131.748 zł. Wartość tej samej działki w jej części rolnej wynosi 13.203,86 zł. Wreszcie wartość działki nr (...) w części przeznaczonej pod drogi, o powierzchni 1.542 m² wynosi 73.645,92 zł. W tej części (przeznaczonej pod drogi o pow. 1.542 m²) działka (...) została jednak nieodpłatnie przekazana Gminie S..

W. i S. P. byli małżeństwem od 1983 r. Po ślubie zamieszkali na przedmiotowej nieruchomości w położonym na niej domu. Jeszcze przed zamieszkaniem zaczęli dokonywać, w porozumieniu i za zgodą T. i G. P., nakładów na opisywanej nieruchomości. Ze swoich środków W. i S. P. wybudowali, na darowanej im nieruchomości, skład opału i garaż, dobudowali ganek przy domu. Wartość nakładów wyniosła na garaż i skład opału 40.470 zł zaś na budowę ganku 4.865,25 zł. Wykonali również w opisywanym domu szereg inwestycji (o podanym udziale procentowym nakładów na nie w cenie całego domu):

- posadzki a udział procentowy nakładów na nie w cenie całego domu wyniósł 9,12 %,
- stolarkę okienną i drzwiową, udział procentowy nakładów 7,44 %,
- tynki i okładziny, udział procentowy nakładów 6,68 %,
- malowanie na piętrze, udział procentowy nakładów 1,30 %,
- elewację (w połowie), udział procentowy nakładów 14,14 %,
- instalację wodno – kanalizacyjną (w połowie), udział procentowy nakładów 2,15 %,
- instalację c.o. (w połowie), udział procentowy nakładów 3,13 %,
- instalację elektryczną, udział procentowy nakładów 5,94 %.

Łączna wartość wskazanych inwestycji (a zatem nakładów obdarowanych) wyraziła się ułamkiem procentowym wynoszącym 20% co przy wartości domu wynoszącej 221.148 zł dało sumę nakładów poczynionych przez obdarowanych na kwotę 55.607,73 zł. Obdarowani ponadto zainstalowali rynny, w tym rynny spustowe oraz dokonali przebudowy łazienki i WC za kwotę 780,58 zł. Podsumowując powyższe całość nakładów poczynionych przez W. i S. małżonków P., na dom, garaż, skład opału i ganek w domu na podarowanej im nieruchomości, wyraziła się kwotą 96.858,31 zł (40.470 zł + 4.865,25 zł + 55.607,73 zł + 780,58 zł = 96.858,31 zł)

Nakłady poczynione przez W. i S. P., poczynione na przebudowę stodoły (46.446,10 zł), kuchni letniej (38.271,18 zł), budowę ogrodzenia od frontu działki (6104,33 zł), wiaty (19.600,71 zł), chlewni (64.021,17 zł) i ogrodzenie betonowe (18.221,75) wyniosły łącznie 192.665,24zł.

Wartość prawa służebności osobistej G. P. obciążającego przedmiotową nieruchomość wynosi 89.295,18 zł zaś wartość analogicznego prawa A. P. wyraża się kwotą 91.385,58 zł. Łączna wartość prawa służebności osobistych obciążających opisywaną nieruchomość to 180.680,76 zł.

Sumarycznie wartość całego gospodarstwa rolnego według cen aktualnych a przy stanie zabudowy z lipca 2001 r. wyraża się kwotą 1.970.472,44 zł.

W. P. zmarł w 2003 r. pozostawiając po sobie żonę S. P. i dzieci: M. P. i B. P..

Sąd Rejonowy w Kielcach w dniu 28 grudnia 2010 r. w sprawie VIII Ns 946/10 stwierdził, że spadek po T. P., synu J. i M., zmarłym w dniu 12 maja 2009 r. nabyli: żona G. P., córki B. S. z domu P. i A. P. po 1/4 każda z nich, wnuki M. P. córka W. i S. i B. P. syn W. i S. po 1/8 części każde z nich.

Przedmiotowe gospodarstwo rolne uprawione było przez obdarowanych do 2003 r., gdyż w tym roku zmarł syn darczyńców W..

W oparciu o poczynione ustalenia Sąd Okręgowy uznał, że oba powództwa zasługują na częściowe uwzględnienie.

Wartość działek nr (...), nie była, po ostatecznym ustaleniu ich wartości przez biegłego przedmiotem kontrowersji. Sąd Okręgowy wskazał jednak, iż poczynione w pierwszej opinii uzupełniającej biegłego obliczenia nakładów na dom w gospodarstwie pozwanej, poczynione zostały przy przyjęciu wartości tegoż domu jako 315.712,72 zł i podane jako udział procentowy od tej ostatniej kwoty. Tymczasem rzeczywista wartość rynkowa domu wyraża się kwotą 221.148,75 zł jak to przyznał sam biegły. Powyższe wymagało, dokonania korekty kwot poczynionych nakładów na dom, poprzez odniesienie ustalonego udziału procentowego dla poszczególnych nakładów, nie do zawyżonej, lecz do rzeczywistej wartości tego domu, co pozwoliło na prawidłowe ustalenie kwot nakładów na dom. Przy wartości działki (...) nie została uwzględniona jej część przeznaczona na drogi, udostępniona nieodpłatnie Gminie S.. Udostępnienie to i takie przeznaczenie owej „drogowej” części gruntu (0,1542 ha), było ze strony pozwanej koniecznością w związku ze zmianą przeznaczenia dużej części działki (...) z rolnego na budowlane oraz wydzieleniem z tejże działki szeregu mniejszych działek budowlanych o zwiększonej wartości z racji zmiany przeznaczenia gruntu na cele budowlane w miejsce rolnych. Nie można zatem stawiać byłoby pozwanej zarzutu wyzbycia się części nieruchomości pod tytułem darmym, bez ekwiwalentu. Wartość części rolnej działki nr (...) o pow. 0,4626 ha ustalona została przy przyjęciu wartości 1 ha gruntu rolnego na 28.542 zł w warunkach kształtowania się cen dla takich nieruchomości w miejscowej gminie w granicach od 15.714,29 zł do 37.142,86 zł i przy uwzględnieniu specyfiki i parametrów specyficznych dla szacowanej nieruchomości. Sumarycznie dało to wartość 13.203,86 zł. Wartość części budowlanej działki (...) przy całkowitej, skorygowanej powierzchni tejże części, przy uwzględnieniu jej charakterystyki i cen z rynku miejscowego (od 56,05 zł do 113,67 zł) ustalona według ceny 59,55 zł za metr kwadratowy, wyniosła 1.131,748 zł. Zatem wartość działki (...) w jej części rolnej i budowlanej wyraża się ostatecznie kwotą 1.144.951 zł.

Ostateczne ustalenia opinii biegłego legły również u podstaw przyjętych wartości dla działki nr (...) i prawa nieodpłatnej, dożywotniej służebności osobistej mieszkania przysługującego G. P. i A. P..

Odnosząc się do nakładów na przedmiotową nieruchomość to ich wartość również została poczyniona w oparciu o szczegółowe wyliczenia opinii biegłego. Za udowodnione przyjął również Sąd Okręgowy dokonanie przez pozwaną i jej męża nakładów na połowę instalacji wodno – kanalizacyjnej, instalacji c.o., elektrycznej oraz w całości na rynny i przebudowę łazienki.

Wobec ustalenia, iż nakłady te poczynione zostały przez pozwaną i jej męża całość tych nakładów w wysokości 192.665,24 zł należało odliczyć od wartości substratu zachowku.

Odwołując się do treści art. 991 § 1 k.c.; art. 992 k.c.; art. 993 k.c.; art. 995 k.c.; art. 996 k.c. oraz art. 43 § 1 k.r.o. Sąd Okręgowy wskazał, że instytucja zachowku służy ochronie interesów majątkowych najbliższych członków rodziny spadkodawcy, wymienionych w art. 991 § 1 k.c., przez zapewnienie im, niezależnie od woli spadkodawcy, a nawet wbrew jego woli, roszczenia pieniężnego odpowiadającego określonemu w powołanym przepisie ułamkowi wartości ich udziału w spadku, który by im przypadał przy dziedziczeniu ustawowym. Obliczenie zachowku następuje na podstawie wartości spadku ustalonej według cen z daty orzekania o roszczeniu z tego tytułu (por. uchwałę składu siedmiu sędziów Sądu Najwyższego z dnia 26 marca 1985 r., III CZP 75/84, OSNC 1985, Nr 10, poz. 147, której nadano moc zasady prawnej).

W rozpoznawanej sprawie umowa darowizny zawarta 18 lipca 2001 r. dotyczyła gospodarstwa rolnego, o składzie i wartości szczegółowo opisanych. Stosownie do przywołanego art. 993 k.c. doliczeniu do substratu zachowku podlegała wartość tego gospodarstwa, w istocie stanowiąc jedyny liczący się składnik majątkowy, jako że nic już nie wchodziło w skład spadku po T. P..

W sprawie, w istocie, brak jest potrzeby ustalania udziałów spadkowych powódek, stosownie do art. 991 k.c. i art. 992 k.c. skoro doszło do dziedziczenia ustawowego po zmarłym T. P. i udziały te ustalone zostały, na mocy opisywanego już postanowienia Sądu o stwierdzeniu nabycia spadku, jako wynoszące po 1/4 całości spadku. Należy tylko, znane już udziały, pomnożyć przez ułamek wskazany w art. 991 § 1 k.c., wynoszący dla B. S. 1/2 a dla A. P. (niezdolna do pracy z powodu porażenia mózgowego – bezsporne w sprawie) 2/3. Zatem udział B. S. winien wynosić 1/8 a A. P. 1/6 wartości substratu zachowku. Jak już wskazywano wartość substratu zachowku w sprawie wynosi 1.970.472,44 zł. Uwzględniając poczynione ustalenia i treść przywołanych przepisów tak ustaloną wartość substratu zachowku należało obniżyć o wartość poczynionych przez pozwaną i jej męża nakładów na opisywane gospodarstwo rolne (96.077,73 zł na dom, garaż i skład opału oraz 192.665,24 zł na inne zabudowania gospodarcze i ogrodzenia) oraz wartość prawa służebności osobistych mieszkania na rzecz obu uprawnionych – G. P. i A. P. (180.680,76 zł) co dało kwotę 1.496.048,80 zł. Należy uwzględnić, iż przedmiotowe gospodarstwo stanowiło składnik majątku wspólnego T. i G. P. zatem przedmiot darowizny ze strony T. P. odnosić należy wartościowo do jego udziału w majątku wspólnym (mimo niepodzielności tego majątku i braku wyodrębnionych udziałów w okresie istnienia wspólności majątkowej małżeńskiej). Kwota 1.496.048,80 zł : 2 daje wartość 748.024,40 zł i ta ostatnia stanowi wysokość substratu zachowku.

Pamiętać też należy o darowiznie T. P. dla B. i R. małżonków S. o wartości 95.503,05 zł, poczynionej na zasadzie wspólności majątkowej małżeńskiej z czego, w świetle przytoczonej już reguły z art. 43 § 1 k.r.o. na B. S. przypada 47.947,50 zł. W sytuacji bowiem, gdy spadkodawca uczynił darowiznę na rzecz uprawnionego do zachowku i na rzecz jego małżonka z zastrzeżeniem, że przedmiot darowizny wejdzie do majątku wspólnego obdarowanych (jak w przedmiotowej sprawie), na należny uprawnionemu zachówek zaliczeniu podlega tylko wartość połowy przedmiotu darowizny (wyrok Sądu Najwyższego z dnia 30 października 2003 r. IV CK 158/02). Zatem na zachówek należny B. S. podlega zaliczeniu kwota 47.947,50 zł.

Mając na uwadze całość powyższych ustaleń zachówek należny B. S. wynosi 45.555,55 zł (748.024,40 zł x 1/8 – 47.947 zł). Zachówek należny zaś A. P. wynosi 124.670,73 zł (748.024,40 zł x 1/6).

Jeśli chodzi o żądania odsetkowe to Sąd Okręgowy podzielił stanowisko, że roszczenie o zachówek staje się wymagalne z chwilą określenia przez sąd jego wysokości według cen z daty orzekania o nim i dopiero z tą datą staje się możliwe naliczanie odsetek za opóźnienie. Mając jednak na uwadze, iż wysokość zachowku została ostatecznie ustalona poprzez sporządzenie ostatecznej opinii biegłego, jako termin do naliczania odsetek przyjęta została data 18 lutego 2014r. tj. 7 dni od otrzymania przez pełnomocnika pozwanej odpisu tejże opinii, jako czas pozwalający stronie pozwanej na zadośćuczynienie, przesądzonemu już co do zasady, roszczeniu strony powodowej, w drodze działania podjętego bez nieuzasadnionej zwłoki.

O kosztach procesu Sąd orzekł na podstawie art. 100 k.p.c. w zw. z art. 98 § 3 k.p.c. i § 6 pkt 7 rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 28 września 2002 r. w sprawie opłat za czynności adwokackie oraz ponoszenia przez Skarb Państwa kosztów nieopłaconej pomocy prawnej udzielonej z urzędu, rozdzielając je stosunkowo.

Apelację od tego wyroku wniosła pozwana S. P., zaskarżając go w całości poza częścią, w której oddalono powództwa.

Apelująca zarzuciła:

1. naruszenie przepisów postępowania, które miało wpływ na treść wyroku, a mianowicie art. 321 § 1 k.p.c. przez dokonanie zmiany wydanym wyrokiem podstawy faktycznej pozwu, przedstawionej w jego treści przez pełnomocnika powódek, z której to podstawy faktycznej bezspornie wynika, iż obie powódki domagają się od pozwanej zachowku z tytułu obdarowania tylko niej przez ich ojca, a nie domagają się zasądzenia zachowku od spadku po zmarłym mężu

pozwanej, co samo w sobie doprowadziło do ustalenia substratu zachowkowego, bez podstawy faktycznej, w podwójnej wysokości, bez żądania powódek w tym zakresie;

2. naruszenie prawa materialnego, przez przyjęcie, iż ustanowione przez pozwaną i jej męża na rzecz A. P. prawo dożywotniego zamieszkiwania w połowie domu, a więc na całym parterze tego domu, o wyliczonej przez biegłego wartości na kwotę 91 385,58 zł nie stanowi w realiach sprawy zaspokojenia roszczenia zachowkowego tej powódki, a więc powinno być odliczone od ustalonego już zachowku, a nie jak to rozliczył Sąd jedynie obniżając wartość substratu zachowkowego, w sytuacji gdy prawo to powstało w wyniku zaspokojenia przez obdarowanych roszczeń majątkowych tej powódki do końca jej życia, z wyłączeniem połowy domu z korzystania na okres dłuższy niż życie pozwanej;

3. nie odliczenie od wartości gospodarstwa rolnego, jakie było przedmiotem darowizny na rzecz pozwanej w zakresie 1/4 wartości tej darowizny, wartości prawa użytkowania działki o pow. 20 arów przez teściową pozwaną, które to prawo nie zostało oszacowane przez biegłego, mimo zlecenia tego szacowania przez Sąd;

4. naruszenie prawa materialnego, a mianowicie art. 991 § 1 k.c. przez przyjęcie, iż podstawą uznania, iż powódce A. P. należny zachówek winien wynosić iloczyn udziału w spadku po T. P., pomnożony przez 2/3, bowiem jest ona niezdolna do pracy, co przyjęto bez udowodnienia przez tę powódkę, podczas gdy ten wymóg wynikający z art. 991 § 1 k.c. skutkuje tym, iż z takiego uprawnienia korzysta osoba całkowicie i trwale niezdolna do pracy;

5. z ostrożności procesowej nietrafne naliczenie odsetek od daty 18 lutego 2014 r. w sytuacji gdy ostateczna wersja opinii biegłego była znana stronom dopiero na rozprawie 15 kwietnia 2014 r.;

Wskazując na powyższe zarzuty apelująca wniosła o zmianę wyroku i oddalenie obu powództw oraz o zasądzenie od powódek na rzecz pozwanej kosztów procesu.

Pozwana wniosła także o zlecenie biegłemu uzupełnienia opinii przez ustalenie wartości obciążającej podarowane gospodarstwo, służebnością wynikającą z § 6 aktu notarialnego z dnia 18 lipca 2001 r. tj. użytkowania działki o powierzchni 20 arów położonej w pobliżu domu.

Sąd Apelacyjny zważył co następuje:

Apelacja pozwanej S. P. niemal w całości zasługuje na uwzględnienie, choć nie wszystkie podniesione w niej zarzuty są uzasadnione.

Na wstępie stwierdzić należy, że ustalony przez Sąd Okręgowy stan faktyczny został przyjęty za własny przez Sąd Apelacyjny bowiem wyprowadzony on został z dowodów, których ocena odpowiada wszelkim wskazaniom z art. 233 § 1 k.p.c. Przemawia za tym to, że Sąd Okręgowy uwzględnił wszystkie przeprowadzone w toku postępowania dowody, wyciągnął z nich wnioski logicznie poprawne oraz odpowiadające aktualnym poglądom na sądowe stosowanie prawa. Bez czynienia dalszych ustaleń materiał zgromadzony w postępowaniu w pierwszej instancji stał się podstawą orzeczenia Sądu drugiej instancji.

Do zmiany zaskarżonego wyroku doszło poprzez przyjęcie, przy tych samych wartościach, podanych wyżej za Sądem Okręgowym, dotyczących wartości gospodarstwa rolnego będącego przedmiotem darowizny, nakładów podlegających odliczeniu oraz wartości służebności – prawidłowo należało przyjąć, że od wartości gospodarstwa poza nakładami odliczeniu podlega tylko wartość służebności ustanowionej na rzecz G. P., zaś pozwana odpowiada jako obdarowana do połowy tak obliczonego, po pomniejszeniu o nakłady i jedną służebność substratu zachowku. Inaczej też Sąd Apelacyjny ocenił pod względem prawnym niekwestionowaną wartość służebności ustanowionej na rzecz powódki A. P. odliczając ją od wysokości należnego zachowku.

Szczegółowe wyliczenia zostaną podane w dalszej części uzasadnienia.

Przechodząc do zarzutów podniesionych w apelacji to za uzasadniony uznać należy zarzut naruszenia art. 321 § 1 k.p.c., który miał wpływ na treść wyroku.

Przepis ten wprowadza zakaz wyrokowania ponad żądanie, to jest zasadę rządzącą rozstrzygnięciem spraw w procesie cywilnym, polegającą na tym, że zakres wyrokowania określony jest żądaniem powoda. Z kolei żądanie powoda – zarówno samo żądanie, jak i uzasadniające je okoliczności faktyczne – wyrażone jest po raz pierwszy w pozwie (art. 187 § 1 k.p.c.), stanowiąc jego treść. Żądanie to następnie może być modyfikowane w toku procesu, przez odpowiednią zmianę powództwa (art. 193 k.p.c.). Żądanie określające granice wyrokowania jest więc tym żądaniem powoda, które istnieje w momencie zamknięcia rozprawy.

Artykuł 321 § 1 k.p.c. określa granice wyrokowania, wskazuje, że nie może obejmować ono przedmiotu, który nie był objęty żądaniem. Jeżeli więc nawet z przytoczonych przez powoda okoliczności faktycznych wynika, że przysługuje mu jeszcze inne – poza żądanym – roszczenie, sąd stosownie do § 1 art. 321 k.p.c., nie może wyrokować co do tego roszczenia. Tak samo nie może oprzeć wyroku na podstawie faktycznej niepowołanej przez powoda (wyrok Sądu Najwyższego z dnia 18 maja 2005 r. II CK 556/04, OCNC 2006, poz. 38 z glosą Ewy Łętowskiej, PiP 2005, nr 10, s.123).

Z analogicznych, poza wielkością udziałów należnych powódkom tytułem zachowku, pozwów wniesionych w dniu 14 kwietnia 2011 r. wynika, że swe roszczenia B. S. i A. P. – skierowane do pozwanej umotywowane tym, że jako spadkobierczynie po T. P. na zasadzie określonej w art. 991 k.c. są uprawnione do zachowku i na zasadzie wskazanej w art. 1000 k.c. przysługują im roszczenie do pozwanej S. P. jako osoby obdarowanej przez spadkodawcę.

Ani w pozwach (później połączonych), ani w trakcie toczącego się postępowania, powódki nie podały w ramach podstawy swych żądań, że dochodzą zachowku od tej części wartości darowizny, którą pozwana odziedziczyła po swym mężu W. P.. Do tego nie było też przedmiotem ustaleń Sądu, z uwagi na brak inicjatywy dowodowej stron w tym zakresie, to czy i w jakim udziale pozwana S. P. stała się spadkobierczynią W. P..

Przy tak sformułowanym żądaniu oraz z uwagi na treść art. 1000 § 1 k.c. nie było podstaw do wyjścia ponad żądanie i zasądzenie zachowków obliczonych od substratu zachowku uwzględniającego całą wartość darowizny.

Odnosząc się do zarzutów dotyczących nieodliczenia od substratu zachowku wartości prawa użytkowania działki o powierzchni 20 arów oraz nieudowodnienia przez powódkę A. P. trwałej niezdolności do pracy – stwierdzić należy, iż są to zarzuty chybione.

W opinii uzupełniającej, złożonej do akt sprawy w dniu 29 stycznia 2014r., a sporządzonej przez biegłego sądowego z zakresu szacowania nieruchomości oraz wartości maszyn i urządzeń, w tym trwale związanych z nieruchomością mgr inż. M. S. wyjaśniono kwestie związane z rocznymi dochodami ze służebności osobistej. Biegły wyraźnie podał, że na analizowanym rynku nie spotkał się z sytuacją, aby oddzielnie naliczano czynsz za użytkowanie działki i budynków gospodarczych, a oddzielnie za najem budynku mieszkalnego. Oszacowana stawka czynszu – podana w opinii – dotyczy zamieszkiwania parteru budynku mieszkalnego, użytkowania kuchni letniej, garażu i działki przydomowej (str.19 opinii, k. 436 akt sprawy). Przeciwno takiemu określeniu wartości całości służebności osobistej, w tym działki 20 arowej – ustanowionej umową z dnia 18 lipca 2001 r. na rzecz G. P. pozwana nie sprzeciwiła się i nie zgłaszała dalszych wniosków dowodowych dotyczących zlecenia biegłemu uzupełnienia opinii przez ustalenie wartości obciążającej podarowane gospodarstwo, służebnością wynikającą z § 6 aktu notarialnego z dnia 18 lipca 2001 r. tj. użytkowania działki o powierzchni 20 arów położonej w pobliżu domu. Dał temu wyraz pełnomocnik pozwanej, który na rozprawie w dniu 25 lutego 2014 r. oświadczył, że nie zgłasza zastrzeżeń do opinii i opinii uzupełniającej, co do jej metodologii.

Zgłaszanie w związku z tym zarzutów na etapie postępowania apelacyjnego jest niezasadne, a wniosek dowodowy o dopuszczenie dowodu z opinii uzupełniającej spóźniony i niedopuszczalny w świetle art. 381 k.p.c.

Podobnie ocenić należy zarzut dotyczący niewykazania trwałej niezdolności do pracy powódki A. P.. Powódka podała tę okoliczność już w samych twierdzeniach pozwu, następnie wyjaśniła iż jest to wynikiem porażenia mózgowego. Pozwana co najmniej nie zaprzeczyła tej okoliczności w związku z czym stosownie do treści art. 230 k.p.c. istniały podstawy do uznania tego faktu za przyznany. W powołanym przepisie chodzi bowiem o fakty przytoczone przez

jedną stronę, a wyraźnie w toku postępowania niezaprzeczone przez stronę przeciwną. Wiąże się to z obowiązkiem pozwanego wdania się w spór (art. 221 k.p.c.) i złożenia oświadczenia co do twierdzeń strony przeciwnej dotyczących okoliczności faktycznych (art. 210 § 2 k.p.c.).

Pozwana w toku postępowania pierwszoinstancyjnego nie zgłaszała zarzutów i nie przeczyła twierdzeniu tej powódki co do jej trwałej niezdolności do pracy, co ma szczególny wymiar w sytuacji gdy strony te łączy najbliższy stopień powinowactwa (zmarły mąż pozwanej był bratem obu powódek) i sytuacja zdrowotna A. P. niewątpliwie była i jest znana pozwanej od kilkudziesięciu lat. Zgłaszanie zarzutów dotyczących tej kwestii dopiero na etapie postępowania apelacyjnego jest co najmniej spóźnione i nie może podważać ustaleń Sądu opartych na prawidłowym zastosowaniu art. 230 k.p.c.

Przechodząc do obliczenia zachowku w niniejszej sprawie to jedynie dla przypomnienia wypada podać, że po ustaleniu uprawnionych do zachowku (art. 991 § 1 k.c.), ich udziałów (art. 992 k.c.) oraz pomnożenia tych udziałów stosownie do art. 991 § 1 k.c. przez $\frac{2}{3}$ lub $\frac{1}{2}$ należy przejść do kolejnego etapu. Jest nim ustalenie tzw. substratu zachowku (art. 993 – 995 k.c.). Ustalenie substratu zachowku wymaga przede wszystkim określenia czystej wartości spadku. Czysta wartość spadku stanowi różnicę pomiędzy stanem czynnym spadku, czyli wartością wszystkich praw należących do spadku, według ich stanu z chwili otwarcia spadku, i cen z chwili orzekania o zachowku (por. uchwałę składu siedmiu sędziów Sądu Najwyższego – zasadę prawną – z dnia 26 marca 1985 r., III CZP 75/84, OSP 1988, nr 2, poz. 27), a stanem biernym spadku, czyli sumą długów spadkowych, z pominięciem jednak długów wynikających z zapisów i poleceń. Po określeniu czystej wartości spadku dolicza się do niej, dla ustalenia substratu zachowku, wartość darowizn dokonanych przez spadkodawcę, bez względu na to, czy były one uczynione na rzecz spadkobierców, uprawnionych do zachowku, czy też innych osób. Wartość przedmiotu darowizny na potrzeby doliczenia oblicza się według stanu z chwili jej dokonania, a według cen z chwili ustalenia zachowku (art. 995 k.c.). Pewne darowizny zostały wyłączone od doliczania, w szczególności drobne, zwyczajowo przyjęte oraz dokonane dawniej niż przed dziesięć laty, licząc od otwarcia spadku, na rzecz osób niebędących spadkobiercami albo uprawnionymi do zachowku (art. 994 § 1 k.c.).

Obliczanie zachowku zamyka operacja mnożenia substratu zachowku przez udział spadkowy stanowiący podstawę do obliczenia zachowku. Jej wynik wyraża wysokość należnego zachowku.

Uprawniony należny mu zachówek, obliczony w powyższy sposób, może otrzymać przede wszystkim w postaci powołania do spadku, zapisu lub uczynionej przez spadkobiercę na jego rzecz darowizny (art. 991 § 2 k.c.). Gdy jednak to nie nastąpi, przysługuje mu przeciwko spadkobiercy roszczenie o zapłatę sumy pieniężnej potrzebnej do pokrycia zachowku albo do jego uzupełnienia. Stąd jednoznaczny wniosek, że o powstaniu na rzecz uprawnionego do zachowku roszczenia przeciwko spadkobiercy o pokrycie lub uzupełnienie zachowku rozstrzyga tylko to, czy otrzymał on w całości należny mu zachówek w postaci powołania do spadku, zapisu lub uczynionej przez spadkobiercę na jego rzecz darowizny. Jeżeli otrzymał, roszczenie o zachówek nie przysługuje mu (art. 996 k.c.). Jeżeli natomiast nie otrzymał, roszczenie o zachówek przysługuje mu, choćby został powołany do spadku, nawet z ustawy, i choćby współspadkobierca – adresat jego roszczenia sam też był uprawniony do zachowku. Powyższy wniosek znajduje potwierdzenie w przepisach art. 999 i 1005 § 1 k.c., regulujących sytuacje, w których spadkobierca obowiązany do zapłaty zachowku jest sam uprawniony do zachowku.

Jeżeli uprawniony nie może otrzymać od spadkobiercy należnego mu zachowku, może żądać od osoby, która otrzymała od spadkobiercy darowiznę doliczoną do spadku, sumy pieniężnej potrzebnej do uzupełnienia zachowku; jednakże obdarowany jest obowiązany do zapłaty powyższej sumy tylko w granicach wzbogacenia będącego skutkiem darowizny. (por. uzasadnienie wyroku Sądu Najwyższego z dnia 13 lutego 2004 r., II CK 444/02, OSP 1007/4/51, Biul. SN 2004/7/9).

Właśnie z tą ostatnią sytuacją mamy doczynienia w niniejszej sprawie.

Osoby obdarowane, które nie należą do kręgu uprawnionych do zachowku (art. 1000 § 1 k.c.) ponoszą odpowiedzialność, jeżeli darowizna została dokonana przed mniej niż dziesięć laty, licząc od otwarcia spadku (art. 994 § 1 k.c.), oraz istnieje wzbogacenie będące skutkiem darowizny (art. 1000 § 1 zd. 1 k.c.). Granice odpowiedzialności

wyznacza wartość tego wzbogacenia (art. 1000 § 1 zd. 2 k.c.). Natomiast granice wzbogacenia należy ustalać biorąc pod uwagę korzyści uzyskane bezpośrednio z darowizny oraz ewentualne surogaty uzyskane w zamian za tę korzyść.

Biorąc powyższe pod uwagę przyjąć należy, że pozwana może odpowiadać tylko w granicach wzbogacenia będącego skutkiem darowizny to jest do połowy wartości przedmiotu darowizny.

Warto w tym miejscu przytoczyć pogląd wyrażony przez Sąd Najwyższy w wyroku z dnia 12 maja 2000 r., II CKN 542/00 (niepublikowane, a powołane w Komentarzu do Kodeksu Cywilnego Księga czwarta Spadki, Elżbieta Skowrońska – Bocian wydanie 8 str. 169), zgodnie z którym dla celu przewidzianego w art. 996 k.c., przy odpowiednim zastosowaniu art. 42 i 43 § 1 k.r.o. należy przyjąć, iż spadkodawca (małżonek – darczyńca) rozporządził udziałem wynoszącym $\frac{1}{2}$ przedmiotu darowizny. Skoro zaś udział ten ma wejść do majątku wspólnego obdarowanych małżonków, to małżonek uprawniony do zachowku obdarowany został połową takiego udziału.

Choć orzeczenie to odnosi się do art. 996 k.c. to jednak nie ma powodów by wyrażonego w nim poglądu nie odnieść do sytuacji pozwanej jako obdarowanej i odpowiedzialnej w oparciu o art. 1000 § 1 k.c.

Podkreślić też należy, że jak wcześniej wyjaśniono powódki nie wskazały w podstawie faktycznej swych roszczeń by odpowiedzialność pozwanej rozciągała się także na udział jaki odziedziczyła po swym mężu, zresztą nie ma nawet twierdzeń i ustaleń czy jest jego spadkobierczynią i w jakim udziale. Wyłącza to odpowiedzialność pozwanej w odniesieniu do wartości darowizny przekraczającej część jaka jej przypadła w wyniku umowy darowizny.

Z poczynionych przez Sąd Okręgowy ustaleń wynika, że wartość opisanych nieruchomości wraz z zabudowaniami – będących przedmiotem darowizny dokonanej na rzecz pozwanej i jej męża wynosi 1.970.472,44 zł. Od tego odjąć należy nakłady poczynione przez pozwaną i jej męża w wysokości 96.077,73 zł i w wysokości 192.667,24 zł oraz wartości służebności ustanowionej na rzecz G. P. w wysokości 89.295,18 zł. Daje to kwotę 1.592.434,29 zł, którą należy podzielić na dwa bowiem darczyńcami byli zmarły T. P. i jego żona G. P.. To daje kwotę 796.217,15 zł, którą także trzeba podzielić przez dwa bowiem, jak już powiedziano obdarowanymi była pozwana i jej mąż W. P., a odpowiedzialność pozwanej ogranicza się do granic wzbogacenia. Otrzymana w wyniku tych działań kwota 398.108,58 zł stanowi właściwy substrat zachowku, od którego należy obliczyć udziały przypadające powódkom.

I tak w odniesieniu do powódki B. S. $398.108,58 \text{ zł} \times \frac{1}{8}$ równa się 49.763,60 zł. Kwotę tą należało pomniejszyć o jedną drugą wartości darowizny jaką otrzymała wraz z mężem od spadkodawcy, ustaloną na kwotę 47.947 zł. Po tym odliczeniu pozostała do zasądzenia od pozwanej na rzecz powódki B. S. kwota 1.816,60 zł.

Z kolei w odniesieniu do powódki A. P. $398.108,58 \text{ zł} \times \frac{1}{6}$ równa się 66.351,43 zł. Niemniej jednak umową z dnia 18 lipca 2001 r. W. i S. małżonkowie P. jako obdarowani przez T. i G. małżonków P. ustanowili na rzecz A. P., nieodpłatnie i dożywotnio prawo zamieszkiwania w połowie domu mieszkalnego będącego między innymi przedmiotem darowizny. Wartość tej służebności osobistej ustalona została na kwotę 91.385,58 zł. Wartość tą należało zaliczyć na poczet należnego zachowku bowiem w ten sposób obdarowani wykonali obowiązek wynikający z art. 1000 § 1 k.c. Takie zaliczenie jest też zgodne z ratio legis instytucji zachowku którym jest zapewnienie uprawnionym otrzymania określonej wartości ze spadku, bez względu na wolę spadkodawcy. Powódka poprzez ustanowienie na jej rzecz służebności osobistej otrzymała określoną wartość pokrywającą żądanie o zachówek skierowane do pozwanej.

Odnosząc się do ostatniego z zarzutów dotyczącego daty naliczania odsetek uznać go należy za chybiony. Sąd Okręgowy podał motywy, dla których zasądził odsetki od dnia 18 lutego 2014 r. i trudno się z tym nie zgodzić, zwłaszcza, że na rozprawie w dniu 15 kwietnia 2014 r. biegły nie dokonał istotnych zmian w swej opinii.

Mając powyższe na uwadze orzeczono na podstawie art. 386 § 1 k.p.c.

O kosztach w postępowaniu pierwszo instancyjnym orzeczono w oparciu o art. 98 k.p.c. i § 6 pkt 7 rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 28 września 2002 r. w sprawie opłat za czynności adwokackie oraz ponoszenia

przez Skarb Państwa kosztów nieopłaconej pomocy prawnej udzielonej z urzędu oraz art.113 ust. 4 ustawy o kosztach sądowych w sprawach cywilnych.

O kosztach postępowania apelacyjnego orzeczono na podstawie art. 102 k.p.c. nie tylko z uwagi na sytuację powódek (w tym zdrowotną A. P.) ale przede wszystkim z uwagi na postawę pozwanej. Zarzuty podniesione w apelacji, które doprowadziły do zmiany wyroku pojawiły się po raz pierwszy dopiero na etapie postępowania apelacyjnego, a przecież zgodnie z art. 3 k.p.c. strony postępowania obowiązane są dokonywać czynności procesowych zgodnie z dobrymi obyczajami, dawać wyjaśnienia co do okoliczności sprawy zgodnie z prawdą i bez zatajania czegokolwiek oraz przedstawiać dowody. Działanie pozwanej nieodpowiadające standardom wynikającym z tego przepisu nie może skutkować obciążeniem powódek znacznymi kosztami postępowania apelacyjnego. Nie można bowiem wykluczyć, że gdyby pozwana zarzuty objęte apelacją podniosła w postępowaniu pierwszoinstancyjnym to do postępowania apelacyjnego by nie doszło.